

СЕКЦІЯ 6 ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 314.18

Кірнос І.О.

*кандидат наук із державного управління,
доцент, докторант
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського*

НАСЛІДКИ СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ: ДЕРЖАВА, ОСОБИСТІТЬ І БІЗНЕС

У статті досліджено соціально-економічні наслідки старіння для держави, бізнесу та особистості за допомогою суб'єктної декомпозиції та системного підходу. Виявлено, що наслідками старіння для держави стануть зростання соціальних витрат на пенсійне забезпечення, охорону здоров'я та довгостроковий догляд. Бізнесу старіння населення загрожує скороченням пропозиції робочої сили, зниженням її продуктивності, зростанням середнього віку працездатного населення і дефіцитом кваліфікованих кадрів. Для особистості старіння означає потребу в доходах, зростання витрат на медичне обслуговування, зміну споживчої поведінки, потребу в нових навичках і навчанні. Запропоновано напрями реформування соціальної політики та ринку праці, зміни індивідуальної поведінки та бізнес-практик в управлінні старіючою робочою силою.

Ключові слова: старіння населення, люди похилого віку, соціальні видатки, наслідки старіння, ринок праці, старіючі трудові ресурси.

Кірнос И.А. ПОСЛЕДСТВИЯ СТАРЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ: ГОСУДАРСТВО, ЛИЧНОСТЬ И БИЗНЕС

В статье исследуются социально-экономические последствия старения для государства, бизнеса и личности с помощью субъектной декомпозиции и системного подхода. Вывявлено, что последствиями старения для государства станут рост социальных расходов на пенсионное обеспечение, здравоохранение и долгосрочный уход. Для бизнеса старение чревато сокращением предложения рабочей силы, снижением ее производительности, ростом среднего возраста работающих и дефицитом квалифицированных кадров. Для личности старение означает потребность в доходах, рост расходов на медицинское обслуживание, изменение потребительского поведения, потребность в новых навыках и обучении. Предложены направления реформирования социальной политики и рынка труда, изменения индивидуального поведения и бизнес-практик в управлении стареющей рабочей силой.

Ключевые слова: старение населения, люди старшего возраста, социальные расходы, последствия старения, рынок труда, стареющие трудовые ресурсы.

Kirnos I.A. IMPLICATIONS OF AGING POPULATION: GOVERNMENT, INDIVIDUALS AND BUSINESS

In the article socio-economic implications of aging population are analyzed on the basis of subject decomposition and systemic approach. Due to aging population government will face with an increase in social spending on pensions, healthcare and long-term care. Business will suffer from shortage of the labor force supply, decreasing labor productivity, rise in the median age of employees and shortage of the skilled labor. On individual level an increase in demand for income security and rising spending on healthcare services is expected. Changes in patterns of customer behavior and rising demand for skills and knowledge update are also potential implications of rising longevity. Social policy and labor market policy changes, new approaches in business practices and individual behavior changes are proposed as a way of adaptation to population aging.

Keywords: population aging, older people, social spending, implications of aging, labor market, aging workforce.

Актуальність. Старіння населення – це глобальний процес, що охопив як розвинені країни, так і ті, що розвиваються. Так, у 2015 р. у світі налічувалося близько 901 млн людей старше 60 років, що на 48% більше, ніж у 2000 р. До 2030 р. популяція вікової категорії 60+ за прогнозами ООН виросте на 56%, до 1,4 млрд, а до середини XXI століття вік кожного п'ятого жителя планети складатиме 60 років та старше [1, с. 2]. Україну також торкнувся цей процес: за часткою осіб віком 60 років та старше в населенні вона замикає групу з 25 найстаріших країн світу, за часткою населення у віці вище 65 років – входить до тридцятки таких держав.

Безпрецедентне явище, яке не має аналогів в історії людства, старіння глибоко впливає на всі сфери суспільного життя. Нові демографічні умови змушують до зміни поведінки всіх стейкхолдерів. Необхідність своєчасної адаптації до наслідків старіння припускає зміни державної політики та реформу-

вання соціально-економічних інститутів, зміни індивідуальної та групової поведінки громадян, зміни та впровадження нових практик роботи в бізнесі, в зв'язку з чим досить актуальним є пошук перспективних напрямів та ефективних моделей змін.

Аналіз останніх досліджень. Інтерес до проблем старіння населення та його наслідків неухильно зростає протягом останніх десятиліть. Будучи феноменом, що зачіпає багато сфер суспільного життя, старіння вивчається соціологами, геронтологами, економістами, психологами та політологами. Економічні аспекти старіння розглядаються зарубіжними і вітчизняними вченими з різних ракурсів. Так, А. Берш-Супан (А. Вцрш-Супан) [10], Д. Блум (D. Bloom), Дж. Каннінг (J. Canning), Дж. Севілла (J. Sevilla), П. Коваль (P. Kowal) та П. Ллойд-Шерлок (P. Lloyd-Sherlock) [4; 5; 7; 8] вивчають макроекономічні наслідки старіння та його вплив на економічне зростання. К. Гобель (C. Gubel), Т. Цвік (T. Zwick)

[9] та Б. Дості (B. Dostie) [8] визначають зв'язки між віком працюючих та їх продуктивністю. С. Харпер (S. Harper) [9] та А. Тінкер (A. Tinker) [10] виявили соціальні наслідки старіння, Ж. Рідей-Малві (G. Reday-Mulvey) шукає інструменти впливу політики на підвищення зайнятості людей старшого віку [18], М. Лейболд (M. Leibold) [14] та Д. Буттигіг (D. Buttigieg) [15] вивчають вплив старіючої робочої сили на поведінку бізнесу. Ф. Кольбахер (F. Kohlbacher) аналізує феномен «срібного ринку» – ринку товарів та послуг для літніх людей [16]. Вітчизняні вчені також вивчають різні аспекти старіння. О. Тополь [20] та В. Геєць [21] аналізують його наслідки та вплив на економічне зростання. Е. Лібанова [22] та І. Куріло [23] розглядають старіння в ракурсі соціального розвитку. О. Крентовська [24] та Ю. Шклярський [25] шукають шляхи забезпечення соціальних послуг і стійкості пенсійної системи. При цьому варто відзначити, що велика частина вітчизняних публікацій розглядає старіння як проблему, що стосується в основному держави. При цьому інтереси особистості та бізнесу в контексті зміни вікової структури населення розглянуто недостатньо.

Мета статті – синтезувати наслідки старіння населення за допомогою суб'єктної декомпозиції та системному підході, що створює теоретичне підґрунтя щодо напрямів реформування державної політики, бізнес-практики та поведінки особистості.

Виклад основного матеріалу. Старіння населення – збільшення пропорції літніх людей у загальній структурі населення – є однією з найбільш значних соціальних трансформацій ХХІ століття. Людство не стикалося раніше з подібним досвідом і не має успішних прикладів рішень щодо нейтралізації негативних наслідків, що його супроводжують. Будучи демографічним явищем, старіння населення тісно пов'язане з економікою, політикою, соціальною сферою. Для вивчення такого феномену та його наслідків необхідний підхід, що враховує взаємозв'язки між зацікавленими сторонами та системне бачення закономірностей. Доцільним методом представлено системний підхід, що дозволяє розкрити характер системних протиріч, виявити складний взаємозв'язок різних проблем і розробити стратегію вирішення поставлених завдань.

Населення країни є системою соціально-економічних відносин. Зміна вікової структури популяції чинить тиск на багато елементів системи – працююче населення, роботодавців, сім'ї, соціальні інститути (медицину, соціальний захист, пенсійну систему), при цьому змінюється сила взаємозв'язків між елементами. Під час зміни стану системи важливим завданням є виявлення елементів, що піддаються найбільшому впливу, з метою своєчасної їх адаптації до мінливих умов. Такими елементами системи є держава, особистість і бізнес. Основним критерієм такої декомпозиції обрано інтереси сторін, де держава є в ролі розпорядника бюджетних коштів і збирача податків, гаранта соціального захисту та забезпечення конституційних прав громадян, є об'єктом соціальної та економічної політики й виконавцем ратифікованих міжнародних договорів і конвенцій. Бізнес як елемент системи є сукупністю роботодавців, суб'єктом ринку праці, об'єктом ринку товарів і послуг. Особистість у цьому контексті – це учасник ринку праці, споживач суспільних благ, суб'єкт соціальної та економічної політики, споживач на ринку товарів і послуг.

Розглянемо наслідки старіння населення для виділених елементів системи – особистості, бізнесу і

держави. Для цього простежимо потенційні зміни в економічній, соціальній і політичній сферах. Варто зазначити, що такий розподіл є досить умовним, адже багатьом категоріям притаманні якісні характеристики, властиві як економічній, так і соціальній сфері.

Економічні наслідки. Насамперед старіння населення відіб'ється на державних фінансах і дефіциті бюджету. За оцінками Глобального інституту McKinsey темпи зростання кількості пенсіонерів у наступні 20 років складуть 2,3% на рік, порівняно із щорічним приростом у 1% робочої сили [2, с. 38]. За прогнозами Standard & Poor's в середньому пенсійні витрати держав виростуть до 9% ВВП до 2050 р. у разі не впровадження реформ. Найбільший тиск на державні бюджети внаслідок прогнозованого збільшення пенсійних витрат очікується в Україні, Бразилії, Китаї та Саудівській Аравії. До 2020 р. середній рівень дефіциту державних бюджетів складе 2,2% ВВП (у розвинених країнах – 1,4% ВВП; у країнах, що розвиваються – 3,4%), стримуваний бюджетними скороченнями. До середини століття дефіцит виросте до 9,2% ВВП (8% для розвинених та 11% – для економік, що розвиваються). У результаті загальний розмір чистих боргових зобов'язань держави виросте до 50% на початок 2020-х рр. та ймовірно збільшиться до 134% (134%; 136%) [3, с. 6].

Витрати на медицину у зв'язку зі старінням населення будуть рости ще швидше, ніж пенсійні витрати до 2050 р. Середнє зростання державних витрат на охорону здоров'я складе 2,3% за період 2015–2050 рр., досягнувши 6,7% від ВВП [3, с. 9]. Загальний рівень захворюваності та інвалідності населення буде зростати в міру збільшення тривалості життя. При цьому відбудеться зсув від заразних хвороб у бік інвалідності та тривалих хронічних захворювань, обумовлених віком. Тягар хронічних хвороб – це не тільки виклик для системи охорони здоров'я, а ще й канал уповільнення економічного зростання, адже лікування і догляд відбиваються на витратах домогосподарств і держави, призводячи до скорочення інвестицій [4, с. 50]. За прогнозами економічна вартість хронічних хвороб обійдеться Індії в 4,58 трлн дол. США, Китаю – у 23,03 трлн дол. США за період 2012–2030 рр. На рівні особистості хронічні хвороби не дозволять досягти потенційно максимальної тривалості, інтенсивності та продуктивності роботи, відбиваючись на зниженні рівня економічної активності серед населення старшого віку [5, с. 84]. На думку С. Харпер, навіть якщо старіння населення не потребуватиме додаткових ресурсів, що спрямовуються до системи охорони здоров'я, попит на розвиток і поліпшення лікування хронічних хвороб і послуги геріатрії буде рости. Своєю чергою це потребує перерозподілу ресурсів і масштабних організаційних змін у сфері охорони здоров'я [6, с. 589]. Таким чином, наслідками захворюваності для особистості стане зростання витрат на лікування і зниження економічної активності, для держави – збільшення фінансових витрат і реорганізація медицини. Для бізнесу, з одного боку, збільшення витрат на лікарняні співробітників, з іншого – нові можливості у сфері медичних товарів і послуг.

Демографічні фактори прямо і побічно впливають на продуктивність праці, економічне зростання, інвестиції та заощадження, конкурентоспроможність країни. Основними визнаними макроекономічними ефектами старіння населення вважають: скорочення і старіння робочої сили; зниження продуктивності праці; уповільнення економічного зростання. Тривалий час існувала думка, що скорочення розмірів пра-

цюючого населення призведе до уповільнення економічного зростання і зниження продуктивності праці та рівня життя [7; 8]. У наукових колах ведуться дискусії та емпіричні дослідження, що доводять гіпотезу зниження продуктивності, з'являються альтернативні дослідження, що мають протилежні висновки. Так, К. Гобель і Т. Цвік стверджують, що «...старіння робочої сили не обов'язково призведе до зниження рівня життя в розвинених країнах, так як крива продуктивності та віку досить плоска. Крім того, продуктивність істотно відрізняється в різних сферах економіки» [9, с. 3]. А. Берш-Супан в емпіричному дослідженні продуктивності робочих на заводі приходять до висновку, що «...навіть у роботі, що вимагає значної фізичної сили, віковий спад компенсується характеристиками, що зростають із віком та важко піддаються вимірюванню» [10, с. 10]. Такі приклади свідчать про неоднозначність та еволюцію поглядів на економічні наслідки старіння.

Старіння населення для бізнесу має наслідки у вигляді скорочення пропозиції робочої сили, зростання середнього віку працюючих, збільшення вікової різноманітності найманих працівників, збільшення витрат на оплату праці у зв'язку з ростом кількості працюючих, які мають обмежені фізичні можливості. За прогнозами Глобального інституту McKinsey на основі поточних трендів, річний темп зростання глобальної робочої сили сповільниться з 1,4% на рік (період 1990–2010 рр.) до приблизно 1% щорічно до 2030 р. [2, с. 31]. Домінуючим джерелом робочої сили стануть економіки, що розвиваються, тоді як багато розвинених економік відчують її значне скорочення. Найбільше скорочення населення працездатного віку (15–64) відбудеться до 2050 р. у Китаї – 15% (151 млн), Росії – 27% (28 млн), Японії – 32% (32 млн), Німеччині – 27% (15 млн), Італії – 20% (8 млн), Польщі – 29% (8 млн) [11, с. 56]. Більша тривалість життя і скорочення інвестиційних доходів означають, що не всі люди старшого віку зможуть дозволити собі вихід на пенсію. З іншого боку, демографічний тиск на уряди змусить їх підвищувати пенсійний вік для балансування бюджету. Починаючи з 1980 р., частка людей віку 55+ у трудових ресурсах розвинених економік зростає з 13% до 18% глобальної робочої сили або в 1,5 рази за 30 років. Знадобиться всього 20 років для наступного збільшення працюючих літніх людей у 1,5 рази. За прогнозами Глобального Інституту McKinsey до 2030 р. 27% усієї робочої сили розвинених економік складуть працівники 55+ [2, с. 64]. У Німеччині та Японії понад 30%. У ЄС очікується підвищення рівня економічної активності людей старшого віку (55–74) на 4% у 2020 р., на 10% у 2040 р. та 11% у 2060 р. як прогнозований вплив пенсійних реформ [12, с. 31].

Одночасний вихід на пенсію маси кваліфікованих працівників може призвести до втрати накопичених знань і досвіду, а також контактів із клієнтами.

Зростання середнього віку працюючих може впливати на продуктивність, знижуючи конкурентоспроможність країни порівняно з економіками Китаю та Індії, які мають приплив молодого робочої сили [13, с. 150]. У зв'язку зі старінням населення очікується дефіцит кваліфікованих і талановитих кадрів у деяких секторах економіки. Багато галузей, що вимагають високої кваліфікації, наприклад, інженерія, вже сьогодні наближаються до критичної нестачі співробітників. У США 90% виробників, опитаних в інтерв'ю, відзначили брак робочих рук у виробничих цехах, 65% респондентів вказують на про-

блеми заповнення вакансій інженерів і вчених серед інших професій. Крім цього, не вистачає медсестер, автотеханіків і співробітників виправних установ. Наприклад, середній вік інженерів-нафтовиків у США наближається до 54, при цьому багато нафтових компаній усе ще пропонують програми раннього виходу на пенсію, починаючи з 55 років, не усвідомлюючи проблему [14, с. 42]. Навіть такі багатонаселені країни, що розвиваються, як Китай та Індія відчують брак фахівців у сфері управління (Китай), нестачу механіків-інженерів та повітряних пілотів (Індія) [15, с. 16]. Очевидно, що в міру виходу на пенсію нових поколінь брак кваліфікованих кадрів буде посилюватися.

Зміна вікової структури населення відкриває нові можливості для бізнесу. Зростає попит на товари і послуги для літніх, з'являється так званий «срібний ринок» – сегмент ринку для клієнтів віку 55+. Розвиватися будуть як B2C, так і B2B сегменти, т. к. старіючі трудові ресурси вимагають адаптації робочих місць, машин і механізмів у зв'язку зі зниженням функціональних здібностей, обумовлених віковими змінами. Розвивається ринок геронтехнологій, зростає сфера застосування ІТ у контролі здоров'я та самостійному проживанні літніх. Прогнозується зростання попиту на споживчі товари, адаптовані для потреб літніх [16, с. 79–84].

На індивідуальному рівні збільшення тривалості життя вимагає від індивідуумів фінансової підготовленості у вигляді заощаджень та інвестицій. Збільшення кількості пенсіонерів призведе до скорочення пенсійних виплат, що потребують додаткових доходів для підтримки рівня життя. Джерелом доходів для старшого покоління можуть служити заощадження або продовження трудової активності. Продовження економічної активності вимагає підвищення кваліфікації та здобуття нових навичок, що призводить до підвищення попиту на послуги неформального і формального навчання, перекваліфікації.

У міру старіння змінюється поведінка споживачів та виникає попит на нові товари. Люди похилого віку зазвичай менше витрачають на житло, харчування поза домом і одяг у міру наближення пенсії, збільшуючи витрати на харчування вдома, медичні послуги та електроніку. Особливу увагу вони приділяють здоров'ю та гарному самопочуттю в зв'язку з потребою підтримувати мобільність і незалежність [11, с. 60].

Соціальні наслідки. Соціальним наслідком старіння є зміна сімейних структур. У міру збільшення тривалості життя і скорочення народжуваності збільшується кількість живих поколінь у межах однієї сім'ї, при цьому зменшується кількість родичів у межах кожного покоління. Сімейна структура стає більш вертикальною порівняно з розгалуженими сімейними деревами попередніх століть. Зростає кількість сімей із одним батьком, близько 20% жінок залишаються бездітними та роблять вибір на користь роботи замість сімейних обов'язків. Такі трансформації знижують рівень сімейної підтримки та неформального догляду. У результаті підвищується попит на послуги формального догляду, що веде до збільшення державних витрат на довгостроковий догляд [17, с. 16; 6, с. 590].

Ще одним соціальним наслідком збільшення тривалості життя є зміна життєвого циклу в останні роки. Традиційно він складався із трьох вертикально розділених періодів – навчання, роботи й пенсії. Ці періоди визначалися віком. Поступово такий цикл поступається місцем горизонтальній моделі – більш

гнучкій та динамічній. Сьогодні люди навчаються протягом життя, змінюють професії, повертаються на ринок праці після тривалих перерв. Така гнучкість дозволяє виконувати кілька завдань одночасно – поєднувати роботу, сімейні обов'язки, відпочинок, добровільні зобов'язання і відкриває нові життєві горизонти [18, с. 21].

Соціальним наслідком збільшення числа людей старшого віку є зміна ставлення до старіння і прийнятих у суспільстві вікових норм. Концепція старості та похилого віку зсувається в бік збільшення хронологічного віку. У 1950 р. «старими» вважали людей у віці 60 років, тоді як у 2005 р. ця норма зрушилась ближче до 70 і старше. Більш освічені й активні, порівняно з попередніми поколіннями, сучасні літні люди продовжують активну участь у житті суспільства, працюють та освоюють нові навички, борються з ейджизмом і дискримінацією, об'єднуються в організації щодо захисту своїх прав та за інтересами. Зростає число прикладів активних керівників компаній, політичних лідерів, дослідників і вчених значно старше 70 років. Результатом таких прикладів є зрушення у сприйнятті старості суспільством. Це нове розуміння і визначення старості впливатиме не тільки на процес реформування пенсійної системи і перегляд прогнозів зайнятості та політики ринку праці, але також формувати новий образ і місце роботи в життєвому циклі людей.

А. Тінкер зазначає, що одним із соціальних наслідків старіння є підвищення попиту на житло, пристосоване до потреб людей старшого віку. Житлова політика старіючих суспільств повинна враховувати інтереси літніх людей, що бажають старити вдома. Менші за розміром, обладнані пандусами та інноваційними приладами щодо підтримки автономії одиноких людей, адаптовані будинки будуть усе більше затребуваними в майбутньому [19, с. 733].

Політичним наслідком старіння населення є збільшення частки літніх людей у структурі електорату та зростання їх впливу. На індивідуальному рівні – це участь у виборах, на груповому – участь в організаціях літніх людей, на рівні уряду – формування консультативних органів при урядах. Набираючи вагу як політична сила, літні можуть вимагати від уряду збільшення витрат на соціальне і пенсійне забезпечення, охорону здоров'я та боротьбу з дискримінацією на ринку праці. У результаті представляється можливим конфлікт поколінь у боротьбі за фінансові ресурси держави і соціальні програми. Але така ситуація залежить від культури та прийнятого в суспільстві ставлення до людей похилого віку.

Синтез наслідків старіння щодо індивідуумів, бізнесу та держави наведено в таблиці 1.

Україна є частиною світової економіки і всі зазначені наслідки старіння характерні також для неї. У світлі вищевказаних наслідків старіння надзвичайно важливим питанням є підготовка та адаптація до них суспільства, домогосподарств, особистостей та бізнесу. Основним агентом змін є держава, адже саме вона має можливість реформування соціальних інститутів і ринку праці та створення стимулів, що впливають на поведінку особистості та бізнесу.

Через брак своєчасних реформ державні витрати будуть зростати швидше, ніж національний дохід внаслідок старіння. Для вирівнювання дисбалансу доцільні структурні реформи, спрямовані на збільшення зайнятості людей старшого віку і стимулювання економічного зростання. Перегляд пенсійної системи і підвищення пенсійного віку, субсидування бізнесу для утримання літніх працівників, державні

програми навчання людей старшого віку і кампанії проти дискримінації за віком сприятимуть підвищенню частки працюючих літніх людей. Стимулювання приватних пенсійних накопичень і програми підвищення фінансової грамотності населення сприятимуть підтриманню рівня життя пенсіонерів. У медицині превентивною політикою є збільшення числа лікарів-геріатрів, програми профілактики хронічних захворювань та регулярних обстежень, інформаційна підтримка населення. Реформування системи навчання впродовж життя дозволить оновлювати навички і скоротити дефіцит кваліфікованих кадрів.

Адаптація до нових реалій зажадає від бізнесу фундаментальних змін у способах ведення бізнесу та поводження з клієнтами, працівниками та стейкхолдерами. Перспективними напрямками зміни бізнес-практик є: більш ефективне управління знаннями в організації, перегляд графіків роботи й умов контрактів, адаптація робочих місць до мінливих фізичних можливостей, програми профілактики здоров'я і програми навчання співробітників старшого віку.

Управління знаннями в умовах старіння робочої сили передбачає зусилля в їх збереженні шляхом створення системи управління знаннями на підприємстві. Утримання знань і запобігання їх втрати можлива через програми менторства і групове навчання, які передбачають передачу знань і навичок від старших співробітників більш молодим. Перегляд графіків роботи в бік їх гнучкості і варіанти неповного робочого дня дозволить літнім співробітникам поєднувати сімейні обов'язки, балансувати життєві інтереси на роботі і за її межами. Можливий перегляд трудових угод та умов оплати під час досягнення співробітником пенсійного віку. Впровадження технологічних інновацій і переклад на менш трудомісткі роботи сприяють полегшенню і підвищенню ефективності праці старшого покоління. Зміна фізичних можливостей співробітників у міру старіння ставить перед організаціями завдання обладнання робочих місць із урахуванням ергономіки, а також необхідність впровадження програм профілактики здоров'я з метою скорочення витрат на медичне обслуговування та лікарняні.

Необхідною умовою реалізації стратегій адаптації бізнес-практик до старіння робочої сили є культурні зрушення, що передбачають усвідомлення нових демографічних реалій, перегляд ставлення до літніх співробітників у бік визнання їх досвіду і потенціалу, відмова від ейджизму та дискримінації за принципом віку. Крім того, досягнення позитивних результатів у сфері здоров'я та навчання персоналу передбачає продуктивне партнерство між роботодавцем і працівниками у якому вони несуть спільну відповідальність.

На індивідуальному рівні найважливішою стратегією адаптації до збільшення тривалості життя є збільшення особистої відповідальності. Особистості необхідно усвідомлювати обмежені можливості держави щодо забезпечення доходів зростаючої кількості пенсіонерів. Отже, фінансова підготовленість до старості передбачає зміну поведінки в бік збільшення заощаджень. Продовження економічної активності в старшому віці вимагає задовільного стану здоров'я. Профілактика хронічних захворювань, періодичні обстеження, відмова від куріння, зниження споживання алкоголю, здорова дієта, фізичні вправи, вакцинація в дорослому віці сприятимуть поліпшенню стану здоров'я в старшому віці. Ринок праці вимагає регулярного поновлення навичок і знань. Осо-

Таблиця 1

Наслідки старіння населення для особистості, держави та бізнесу

Сфера суспільного життя	Елементи системи		
	Особистість	Держава	Бізнес
Економіка	<ul style="list-style-type: none"> - Потреба в доході та соціальному захисті - Зміна споживчої поведінки - Попит на нові знання, навички та навчання - Попит на гериатричні послуги, зростання витратків на медичні послуги 	<ul style="list-style-type: none"> - Зростання пенсійних витратків, витратків на медицину, догляд та соціальний захист - Дефіцит бюджету - Уповільнення економічного зростання - Попит на боротьбу з дискримінацією на ринку праці - Попит на навчання літніх людей 	<ul style="list-style-type: none"> - Зниження конкуренто-спроможності на міжнародному ринку - Зростання податків - Скорочення пропозиції праці - Зниження продуктивності праці - Брак кваліфікованих кадрів - Нові ринки/нові товари
Соціальна сфера	<ul style="list-style-type: none"> - Зміна сімейних структур - Попит на адаптовані будівлі та транспорт - Зниження рівня соціального захисту 	<ul style="list-style-type: none"> - Попит на інституційний догляд - Нові вимоги до житлової політики - Реформування системи соціального захисту, медицини 	<ul style="list-style-type: none"> - Зростання ринку послуг та технологій догляду - Інновації в будівництві, дизайні приміщень, транспорті - Нові ринкові ніші
Політика	<ul style="list-style-type: none"> - Підвищення ступеня участі літніх людей у житті суспільства 	<ul style="list-style-type: none"> - Перерозподіл ресурсів між поколіннями 	

бістість повинна по-новому поглянути на свій розвиток: навчання протягом усієї кар'єри передбачає не тільки пасивне періодичне поновлення навичок, але також управління розвитком власного «людського капіталу».

Для подолання потенційно негативних наслідків старіння необхідно поєднання змін як на рівні індивідумів, так і на рівні бізнесу і держави. Культурний зсув, зміна сприйняття старості і комплексні заходи з адаптації політики, бізнес-практик і особистої поведінки здатні нейтралізувати ризики старіння та підготуватися до наслідків демографічної революції.

Висновки. Вищевикладене дозволяє дійти певних висновків. По-перше, комплексна природа феномена старіння населення обумовлює доцільність його вивчення з позицій системного підходу. Декомпозиція за критерієм інтересів дозволяє виділити основні елементи системи соціально-економічних відносин – державу, бізнес та особистість як тих, що найбільше підпадають під вплив ризиків старіння населення. Систематизація наслідків старіння для кожного елемента системи створює теоретичне підґрунтя щодо напрямів зміни їх поведінки.

По-друге, результатом впливу старіння на державу є збільшення соціальних витрат, що призведе до дефіциту державного бюджету через брак реформ. Результатом впливу старіння населення на бізнес є брак кваліфікованих кадрів, скорочення пропозиції трудових ресурсів, збільшення середнього віку працюючих, відтік знань організації у зв'язку з масовим виходом співробітників на пенсію. Позитивними наслідками старіння для бізнесу є можливість розширення ринків медичних товарів і послуг, товарів для літніх, попит на послуги адаптації житла до потреб старіючих, пристосування робочих місць до зміни фізичних можливостей. Збільшення тривалості життя індивідумів сприятиме зміні споживчої поведінки, збільшенню витрат на послуги охорони здоров'я, зростанню попиту на оновлення знань і навичок. Зниження рівня пенсійних доходів стимулюватиме до продовження економічної активності та участі на ринку праці.

По-третє, імперативи балансування бюджету, зростання соціальних витратків та навантаження на працююче населення обумовлюють доцільність реформування державної політики в бік стимулювання зайнятості пенсіонерів. Зростання хронічних

хвороб сприяють попиту на збільшення гериатричних відділень, що вимагатиме комплексної реорганізації системи охорони здоров'я. Продовження участі на ринку праці обумовлює доцільність реформування системи освіти у бік навчання протягом життя та масового навчання людей старшого віку. Напрямами адаптації бізнес-практик до наслідків старіння є зміна методів управління персоналом, підвищення ефективності управління знаннями в організаціях, пристосування робочих місць і графіків роботи до нових потреб старіючих кадрів. Від особистості нові демографічні умови вимагатимуть підвищення персональної відповідальності у сфері заощаджень, профілактики здоров'я, управління власним соціальним капіталом.

По-четверте, необхідною умовою успішної адаптації держави, бізнесу та особистості до наслідків старіння є узгодженість дій усіх учасників системи соціально-економічних відносин та їх продуктивне партнерство, культурне зрушення в бік перегляду ставлення до старіння.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. World Population Ageing 2015 report / United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2015. – 164 p.
2. Dobbs R. The world at work : Jobs, pay, and skills for 3.5 billion people / R. Dobbs, A. Madgavkar, D. Barton, E. Labaye, J. Manyika, C. Roxburgh, S. Lund, S. Madhav. – McKinsey Global Institute, 2012. – 108 p.
3. Global Aging 2016 : 58 Shades Of Gray / Standard & Poor's Financial Services LLC, McGraw Hill Financial, 2016. – 44 p.
4. Bloom D. Macroeconomic implications of population ageing and selected policy responses / D. Bloom, S. Chatterji, P. Kowal, P. Lloyd-Sherlock. – The Lancet. – 2014. – Vol. 385. – № 9968. – P. 649–657.
5. Bloom D. Global Population Aging : Facts, Challenges, Solutions & Perspectives / D. Bloom, D. Canning, A. Lubet // Dædalus, the Journal of the American Academy of Arts & Sciences. – 2015. – Vol. 44. – № 2. – P. 80–92.
6. Harper S. Economic and social implications of aging societies / Sarah Harper // Science. – 2014. – Vol. 346. – Issue 6209. – P. 587–591.
7. Bloom D. The Demographic Dividend. A New Perspective on the Economic Consequences of Population Change / David E. Bloom, David Canning, Jaypee Sevilla. – Santa Monica, Calif. : RAND Corporation, 2003. – 125 p.
8. Bloom D. Implications of population ageing for economic growth / D. Bloom, D. Canning, G. Fink // Oxford Review of Economic Policy. – 2010. – Volume 26. – Number 4. – P. 583–612.

9. Göbel C. Age and Productivity. Evidence from Linked Employer Employee Data / Christian Göbel, Thomas Zwick. – Centre for European Economic Research (ZEW). Discussion Paper № 09-020. – 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <ftp://ftp.zew.de/pub/zew-docs/dp/dp09020.pdf>.
10. Börsch-Supan A. Myths, scientific evidence and economic policy in an aging world / Axel Börsch-Supan // The Journal of the Economics of Ageing. – 2013. – Vol. 1–2. – P. 3–15.
11. Dobbs R. No Ordinary Disruption : The Four Global Forces Breaking All the Trends / R. Dobbs, J. Manyika, J. Woetzel. – New York : Public Affairs, 2016. – 288 p.
12. European Commission. The 2015 Ageing Report. Economic and budgetary projections for the 28 EU Member States (2013-2060) / EUROPEAN ECONOMY. – 2015. – № 3. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2015. – 424 p.
13. Dostie B. Wages, Productivity and Aging/ Benoit Dostie // De Economist. – 2011. – Vol. 159. – P. 139–158.
14. Leibold M. Managing the Aging Workforce. Challenges and Solutions / Marius Leibold, Sven Voelpel. – Erlangen : Publicis Corporate Publishing, Wiley-VCH-Verlag GmbH & Co KGaA, 2006. – 244 p.
15. Buttigieg D. The Business Case for an Age-diverse Workforce / D. Buttigieg // Managing an Age Diverse Workforce ; [Eds. E. Parry, Sh. Tyson]. – Chippenham, Eastbourne : Palgrave Macmillan, 2011. – 325 p.
16. Kohlbacher F. The Silver Market Phenomenon. Marketing and Innovation in the Aging Society / F. Kohlbacher, C. Herstatt. – Berlin, Heidelberg : Springer-Verlag, 2011. – 463 p.
17. Why aging matters / National Institute on Aging. National Institutes of Health. U.S. Department of health and human services. – 2007. – Publication № 07-6134. – 26 p.
18. Reday-Mulvey G. Working beyond 60? : key policies and practices in Europe / Geneviève Reday-Mulvey. – Hampshire, New York : Palgrave Macmillan, 2005. – 234 p.
19. Tinker A. The social implications of an ageing population / Anthea Tinker // Mechanisms of Ageing and Development. – 2002. – Vol. 123. – P. 729–735.
20. Тополь О. Соціально-економічні наслідки демографічного старіння населення / О. Тополь // Чернігівський науковий часопис. Серія 1, Економіка і управління. – 2015. – № 1(6). – С. 5–10.
21. Геєць В. Наслідки демографічних викликів для економічного зростання в Україні / В. Геєць. – Демографія та соціальна економіка. – 2011. – № 1(15). – С. 3–23.
22. Libanova E. Harmonization of social and economic development and aging. Which approaches work in Ukraine? / Ella Libanova // Демографія та соціальна економіка. – 2012. – № 2(18). – P. 5–21.
23. Куріло І. Старіння населення в Україні у дзеркалі соціально-демографічної політики / І. Куріло // Демографія та соціальна економіка. – 2012. – № 2(18). – С. 23–32.
24. Крентовська О. Концептуальні засади розвитку системи соціальних послуг в умовах старіння населення / О. Крентовська // Економіка та держава. – 2009. – № 12. – С. 86–88.
25. Шклярський Ю. Зміна підходів до пенсійного забезпечення населення України / Ю. Шклярський, І. Шклярська // Демографія та соціальна економіка. – 2013. – № 2(20). – С. 203–212.